

יב. ובשפורא ידע. שבראש חודש היו חוקעים בשופר ע' נדה ל"ח א שפורא גרם. ובירושלמי ר"ה פ"ג סה"ז כזה תוקעין בעין טב ובבלי שם כ"ה א זיל לעין טב וקדשיה לירחא. וע' פסיקתא פס' מ"א תקעו בחודש שופר למה ב"ד מקדשין החודש בעין טב כו'. יג. בחד שפורא אמר דמעי בתרי שפורא לא. בתומים סי' מ"ג סק"ב דאם כותב שטר ואיחר הזמן שלו דאין כאן חשש שיגבה שלא כדין פשיטא דבתרי קביעי ג"כ טעי כו' עיי"ש.

יד. עך שבועה. ביד רמה כ' נפ"מ דאי לא בירך ביומא קמא כל כמה דלא נתמלאת פגימתה מצי לברוכי עלוהי דאכתי מינכר חידושא דסהרא. וכ"כ המאירי (ע' קצו) אם לא בירך בלילה ראשונה מברך בשניה וכן עד שתתמלא פגימתה כו' ויש שנהגו שלא לברך עד מוצאי שבת הראשון לחידושה והוציאו דבר זה ממש בתלמוד המערב אין מברכין על הלבנה עד שתתכשם ופי' בה עד שיברכו על הבשמים ואיני יודע טעם בדבר, ומ"מ יש מי שמפרש עד שתתכשם כענין עבר בושמא להלולא והוא עגיל האפריון של חתנים העשוי כמין יתר, ובא כענין מ"ש כאן עד שבעה שתיעשה כיתר כו' ומ"מ במס' סופרים שנויה בהדיא כדעת הראשון והוא שם פ"כ אין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם כו' עיי"ש. אמנם לפ"ז למה כפלו. במוצאי שבת כשהוא מבושם" אם כבר אמרו במוצ"ש מה צורך לחזכיר ברכת הבשמים דוקא וכי מה קשר יש לכך עם ברכת הלבנה. אולם בהגהותי למס' סופרים בארתי בפשטות מלשון בסיים נהורא (ע' תרגום קהלת י"א ז), ור"ל אם לא יהיו עננים מכסים את הלבנה. ומקור הקדימה למוצאי שבת היא בהתאם למטבעת הברכה שתהיה אור הלבנה כאור החמה כו' ולכן מתפללים על זה בשעת מעוטה כי לא לקו המאורות עד מוצאי שבת. ע' בראשית רבה פ"ט ותנחומא שם כ"ה.

טו. עכ"פ למדים אנחנו שלא הקפידו לאחר ברכת הלבנה עד מלאת שבעה ימים. והנה מנהגינו לחכות עד שיעברו ד' ימים ע' אריח סי' תכ"ז סע' ד, וראה בס' האשכול להראב"ד הל' בה"ב (ח"ב ע' ט) ונחל אשכול שם אות יח, ובס' נפש חיה הבאתי שם סי' תכ"ז ממקדש מלך לזהר וארא ל' ע"ב שהביא כן מקבלת הארז"ל. אמנם בס' זהר חי להזהר שם (בד"ה"ס ל"ח ע"א) השיג עליו ברוב ענין וכתב שאין זכר לזה בכתבי הארז"ל אך מקורו בס' זה"י שנחשד כידוע. ותמהני שהרי הבית יוסף מביא זה בשם הר"י גיקטיליא והמג"א בס"ק י"ז הביא כן מהגהות מיימוני דקדמו טובא להכת. ויתכן שזהו כעין שאמרו מברכותיו של אדם ניכר אם ת"ח הוא כו'. ע' שו"ת הריב"ש סי' ל"ח. טריו אריח סי' קס"ז סק"ד וסי' תרמ"ז סק"ב ושו"ת שבות יעקב ח"ג סי' ל"ט. וע' שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' ע"ח שלכן מחזשיין אחר ו כדי שיעבור עליה שבת ועמש"כ בס' נפש חיה שם.

טז. נהרדעי אמרי עך ששה עשר. במנורת המאור לר"י אלנקאה (גוריק תר"ץ) פ' התפלה (ע' רג) כ' ולא ששה עשר בכלל שנעשה כולו שלם. והלכה כנהרדעי ואלו ט"ז יום מונין אותן משעת המולד ולא מיום קביעת החודש. אמנם בשו"ת נהג"ג אריח סי' תכ"ז בשם תלמידי הר"ף והמאירי דגם ט"ז בכלל. ויעוין בתשובת הג"ר צבי אורנשטיין בישובות יעקב אריח שם ומש"כ בס' נפש חיה שם מבני יששכר ר"ח א אות י"ג עיין שם.

### מ"ב ע"א

א. וליברך המזב והמטיב כו'. ע' צפנת פענח לרמב"ם הל' ברכות פ"י ה"ה ושם ה"יז. ב. רש"י ר"ה וליברך כו' אדרב יהודה פריך וכו'. המהרש"ל בחכ"ש כתב כבודו במקומו מונח כי אין אנו צריכים לזה כו'. והמהרש"א כ' לכאורה דבריו נכונים הם אבל כו'. וע' ברכי יוסף אריח סי' תכ"ז אות ד ד"ה אמנם. ובס' הלכה למשה כ' דלכן הוצרך רש"י לפרש דאדריי פריך דאליה קשה מאי פריך וליברך הטוב והמטיב דילמא באמת מברכין כדאמרו בשבת כ"ג בנר

חדא דהא קודם חקירות כולן יכולים לחזור אפי' לאחר כ"ד. וגם קשה מאי פסיקא להו דהוי לאכ"ר. ור"ל בהקדם תי' דברי התוס' בריש דבריהם ובפסחים י"א ב דקשה עדיין מה נפסיד אם נבדקם עוד פעם כו' דהנה קשה עמ"ש לק"ט א דמקשי מהא דאחד אומר בב' בחודש כו' ש"מ דאולינן בתר רובא מנ"ל דילמא לא אולינן בתר רובא רק דנאמנים לפרש דבריהם כו'. אך י"ל דקושיה הגמ' נהי דנאמנים לפרש דבריהם מ"מ לולא דאולינן בתר רובא הוי כלא מעיד על יום החודש רק על יום השבוע וא"כ בצרא להו מז' חקירות ומש"ה ש"מ דאולינן בתר רובא דטעי והוי כאלו העיד בפירוש בג' בחודש. וכ"כ התומים בסי' כ"ט סק"א כו' עיי"ש באריכות.

טז. עך כמה כו' ארי' עך רובו של חודש. בירושלמי הכא עד היכא כו' ר' יסא בשם ר' יוחנן עד רוב החודש כו' א"ר יסא כגון אנא דמן יומי לא צלית מוספא מן דלא ידע אימת ירחא. ובס' נפש חיה סי' תמ"ז כתבתי דבזמן ר' יסא קדשו כבר ע"פ חשבון כמבואר בירושלמי עירובין פ"ג סה"ט ר' יוסי משלה כתיב להחן אע"פ שכתבו לכם סדרי מועדות [ואין כבר ספיקא דיומא בחול] אל תשנו ממנהג אבותינו [ותקיימו י"ט שני כמבואר בביצה ד' רע"ב]. ולפי שכבר ידעו מראש מתי ראש חודש הנהיגו לפרסם אימת יהיה ר"ח בשבת שלפני ר"ח כשמתאספים הצבור להתפלל מוסף [ועמש"כ בעוללות אות כד] א"כ לכאורה נימא דעד שבועיים מהשבת שלפני ר"ח כבר יודעים הקביעות. ואפשר דלא פלוג.

י. רש"י ר"ה עך רובו של חודש כו' כגון אחד אומר בעשרים ואחד אומר בכ"א כו'. בלח"מ הל' עדות פ"ב ה"ד הקשה לפרש"י מלע' ט"ז דעשרים יום קרי לה התם שתי ידות של חודש. וע' חדושי ר' יונה שהביא מפרש"י מט"ז ואילך כו'. וע' שו"ת עדות ביהוסף מהגר"ח בן סאמון (ליורנו תק"ס) סי' נ"ג באריכות. ובאמ"צ כ' דטעמא דרש"י היא דבעינן רובא דמינכר כבברכות מ"ח א ודייק לה מדאמרו הכא עד רובא של חודש בעוד שלק' קאמרו עד שתמלא פגימתה וקמפרשינן עד ששה עשר ומ"ט לא נקטו עד רובו של חודש כדחכא ושינו להביא מספר ימים מוכח דהכא רובא דמינכר.

יא. ובס' נצח ישראל מהגר"י מזמושטש כ' דבזמן שקדשו ע"פ הראיה יש אפשרות שתהא עדותן קיימת בטעות יום אחד גם אחר רובו של חודש עד אחד ועשרים יום בחודש דהנה כ' הרמב"ם בפ"ג מקה"ח ב"ד שישבו ביום ל' ולא באו עדים והשכימו בנשף ועיברו את החודש ואחר ד' או ה' ימים באו עדים רחוקים והעידו שראו את החודש כו' חוזרין ומונין אותו החודש מיום שלשים. ולפ"ז כשנתעבר החודש מחמת שלא באו עדים ביום ל'. ואחר איזה ימים באו עדי החודש ועמדו בעדותן חזרו ב"ד למנות מיום השלשים. ואם אחד אומר בט"ו הוא היודע שהחוסר החודש שעבר ואחד אומר בט"ז שאינו יודע בהחסרון עדותן קיים מפני שלא עברו עוד רוב הימים מזמן שנודע יום ר"ח האמתי. ועכ"ז אם אחד אומר בעשרים לחודש ואחד אומר בכ"א עדותן בטל תמיד שהרי כ' הרמב"ם שם פ"א שעדי החודש לא יקובלו כי אם מאותן המקומות שסביב ירושלים הבלתי רחוקים ממנה יותר ממחלך ששה ימים. אולם מהרחוקים יותר מזה השיעור אין מקבלים עדות החודש מפני שנשתנה הראיה בירח במקומם ממה שהוא בירושלם ולפ"ז אם אחד אומר ב"ט בחודש והוא מפני שלא ידע בחסרון החודש שעבר והשני אומר בעשרים שהוא כן ידע בחסרונו עדותן קיימת. מפני שאפשר שבאו עדי החודש בששה ימים לחודש ונמצא שלא עברו עוד מזמן שנודע קביעות החודש האמתי עד יום כ' יותר מט"ז ימים וזהו פחות מרובו של חודש. משא"כ אם אחד אומר בכ' ואחד אומר בכ"א אז תמיד עדותן בטלה שאף אם נאמר שהיו העדים רחוקים תכלית המרחק כבר עבר ט"ז יום משידעו הקביעות. ויעוין בצפנת פענח לרמב"ם הל' יו"ט פ"א סה"ל כ"ב ושם הל' קה"ח פ"ג ה"ח. בקונטרס הזמה שבשו"ת שם אריה מהגרא"ל בולחוב אות ג ובס' חזקה רבה אריה הלכה נ"ב.

ט. מרימר ומר זוטרא. במנורת המאור מרי אלנקאוו (גורק תר"ץ) פ' התפלה (ע' רג) הגירסא מרימר ור"ב א"ש, וע' ביצה כ"ה סע"ב אמימר ומר זוטרא מכתפי להו בשבתא דריגלא כו' ומש"כ להלן.

י. מרימר ומר זוטרא מכתפי (אהרדרי). במאירי (ע' קע"ז): הזכירו בכאן על מקצת חכמים שהיו קופצין ומברכין וכן נהגו רבים עכשיו לעשות שלש קפיצות דרך שמחה וחיתת מצוה (ע' מס' סופרים פ"כ ה"א), וביד רמא כ' מרימר ומר זוטרא זקנים היו וכבדים ולא היו יכולים לעמוד והיו עבדיהם מוליכים אותם על כתפיהם ומברכין מעומד, ועי' לעיל ז' ע"ב מכתפו להו, ובב"ה לטור א"ח ס' תכ"ז כ' ר"ל שלא היה עומד כל אחד בפני עצמו ומברך אלא נתחברו יחד כתפיהן להדדי ומברכין יחד שזהו דרך חשיבות להקביל פני השכינה ולכן כתבו האחרונים דאין מקדשין הלבנה תחת הגג דאין זה דרך כבוד אלא יוצאין מתחת הגג לתוך הרחוב כדרך שיוצאין לקבל פני המלך שיוצאין לקראתו כו', ובמנורת המאור שם פ' שהיו נסמכין ידו של זה על כתפו של זה וידו של זה על כתפו של זה דרך כבוד, להקביל פני שכינה דרך כבוד.

יא. במערבא מברכי ברוך מחדש חדשים. ע' ירושלמי ברכות פ' ה"ב, ויעוין במאירי (ע' קעה) נשים ועמי הארץ שאינם יודעים לברך מברכין בא"י מחדש חדשים, וע' שמור"ר פט"ו כ"ד ה"א את הלבנה האין צריך לברך בזמן שהיו ישראל מקדשין את החודש יש מן רבנן אמרין ברוך מחדש חדשים ויש מהם אומרין ברוך מקדש חדשים, ויש מהם אומרין מקדש ישראל, שאם אין ישראל מקדשים אותו אין אותו קידוש כלום כו' וראה במס' סופרים פ"כ.

יב. א"ל האי נשי דידן נמי מברכי. ע' שו"ת מהר"מ בר ברוך מרוטנברג (בודפס תרנ"ה) ס' י"ג שמביא דבפירקא דר' אליעזר מסיק שהקב"ה נתן להם לנשים ראש חודש על שלא חטאו בעגל ולעתיד לבוא הקב"ה מחדשן כעין ר"ח שנאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה וגו', ועוד כתיב תתחדש כנשר געורייכי, תדע לך שבכל חודש האשה מתחדשת וטובלת וחוזרת לבעלה וכו', ויעוין בשו"ת מן השמים לר"י ממרויש ס' א' שאלתי על הנשים המבורכות על הלולב כו' ובהגהותי שם בארוכה בענין ברכת נשים מ"ע שהז"ג, ע' שו"ת יוסף אומץ ס' פ"ב ובס' דבש לפי מערכת גו"ן אות י"ב ובס' אחוץ דאורייתא מהגר"י עגל כלל יא, ויעוין בשו"ת כתב סופר א"ח ס' ל"ד ש"כ דנשים מברכות על מ"ע שהז"ג כדאית בה מעשה או שיש מצוה באמירת פה מלבד הברכה אבל כל שיש רק ברכה והיא היא המצוה אינן רשאיות לברך, ופשיטא דדוקא בשם ומלכות אינן רשאיות אבל בלי שו"מ ליכא קפידא כלל והיינו שהקשו אי ליכא שו"מ בברכה זו רק ברוך מחדש חדשים נשי דידן נמי לברכי, וע"כ דברכה זו בשו"מ היא, וע' שו"ת שבות יעקב ח"ב ס' י"א דלפי שאין מברכין על חידוש הלבנה אלא כשהוא בשמחה לכן נשים אינן מברכות שהן גרמו פגם הלבנה ואמרו בעירובין ק' שלכן עטופה כאבל כו' עיי"ש ובמור וקציעא להגר"ר יעב"ץ ס' תכ"ו שם.

יג. אשר במאמרו ברא שחקים כו'. בס' הברית מאמר שני המאורות פ"ב כ' מעולם כלתה נפשי לדעת בנוסח ברכת הלבנה שאמרו אשר במאמרו ברא שחקים ולא טבעו אשר במאמרו ברא רקיע כו' עיי"ש, ובפשוט נראה שטבעו בלה"כ אחת נשבעתי בקדשי אם, "לדוד" אכזב זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש גגדי, "כירח" יכון עולם ועד, ועד, "בשחק" נאמן סלה (תהלים פ"ט), וע' שמור"ר פט"ו כ"ו החודש הזה לכם [דרשו לכם אותיות מלך] החודש שלשים יום ומלכות שלכם שלשים דור כו', וע' ר"ה כ"ה א א"ל רבי לר"ת זיל לעין טב וקדשיה לירחא ושלח לי סימנא, "דוד מלך ישראל חי וקים" (כידוע זהו בגמטריא, "ראש חודש"), וע' אוצרות יוסף מהגר"י עגל מאמר לבנה ומאמר דוד, וראה זהר תשא קפ"ח רע"א וברכיני בחיי וישב ל"ח כ"ט.

הנוכה יום ראשון רואה מברך שתים מכאן ואילך אחת א"כ ה"נ עד ו' מברך שתים מכאן ואילך אחת, אלא ודאי דאחר ו' לא מברך מידי, והוכחה לכך אשר נסדרה פירכא זו הכא ולפי' המהרש"ל הו"ל לסדר כל זה הלאה אחרי הביאם במערבא מברכי ברוך מחדש חדשים א"ל הני נשי דידן נמי מברכי אלא ברוך אשר במאמרו ברא שחקים כו' שם מקום זה הקושיא ומסדר לה הכא מוכח כפי' רש"י דאדרב יהודה פריך.

ג. אפ"ו כי חסר מי מברכינן דיון האמת כו'. ע' חדושי הר"ן הכא ובשו"ת הלכות קטנות ס' ז וס' חסידים ס' שפ"ב.

ד. ואראב"ה כו' כל המברך על החודש בזמנו כאלו מקבל פני שכינה. ע' שו"ת הרשב"א ח"ד ס' מ"ח ש"כ מה שאמרת שמצאת לרב ר' משה מקוצי זל"ה שאין מברכין ברכת הלבנה בלילי שבת דשמא יש תחומין למעלה מעשרה והוי כמקבל פני רבו למעלה מעשרה, ושאלת מה אני אומר בזה, תשובה: לעיקר תחומין כו' מ"מ לענין ברכת הלבנה לא ידעתי מה ענין זה של תחומין בברכת הלבנה וכי אם לא היה באפשר להקביל פני רבו אלא ממרחק גדול שיהיה ביניהם לא יקבל פניו, וא"ת כן א"כ אף בחול לא יברך שאין המברך קופץ למעלה עד מקומה של לבנה, ועוד שגם המברך אינו מברך אל הלבנה אלא ליוצרה ב"ה והוא ית' אינו למעלה מעשרה ולא למעלה מן התחומין שהוא למעלה מכל עליו רב אלא כשאנו מקבלים פני השכינה בדמיון הלבנה שברא ומחדשה בכל חודש ושאינה משנה את תפקידה, ועוד יש בזה ענין פנימי למי שזכרה ה' לעמוד עליה, ובדקנו בס' המצות של הרב ז"ל ולא מצאנו בו כן, ואפשר כי יש מי שקיצר וכתב כן מעצמו ע"כ, ובקונטרסי "מקורי מנהגים" כתבתי שזהו כענין שאין אומרים פיוטים בתפלת ערבית של יר"ם שחל להיות בשבת לפי שאין העם רגיל באמירתם חיישינן שמא יטו הנרות להקל הקריאה, ה"נ בקידוש הלבנה ברחוב שרגילים לטלטל נרות מביהכנ"ס חיישינן בשבת וגזרו נמי ביר"ט, וע' מג"א א"ח ס' תכ"ז סק"ו, וראה בס' אוצרות יוסף מהגר"י עגל מאמר לבנה.

ה. כאלו מקבל פני שכינה. ע' מנחות מ"ג ב כל הזרין במצות ציצית זוכה ומקבל פני שכינה, וכן מסתכלים בציצית כשמברכין על חידוש הלבנה.

ו. תנא דבי ר' ישמעאל אלמלא זכו ישראל כו'. זהו במכילתא דר' ישמעאל פ' בא פס' החדש הזה לכם, לא דיים לישראל אחד לשלשים יום מגביהים עיניהם לאביהם שבשמים, ויעוין בתשובות הגאונים (זכ"ר) ס' רכ"ט שהובא ממכילתא דארץ ישראל, וראה מש"כ רד"צ הופמן בחקר מדרשי התנאים פ"ה, ולדעתי נראה שהיה כתוב בר"ת ממכילתא דר"ש [דר' ישמעאל] ונשתררב על ידי המעתיק למכילתא דארי"ש.

ז. אמר אביי הלכך כו'. ע' לק' ס"ה סע"א אמר אביי הלכך האי מאן דצמיד כו', בפסחים ד' ע"א אמר אביי הלכך האי צורבא מרבנן לא לפתח כו', שם קט"ז א אמר אביי הלכך צריך לקהוי כו', ביומא ע"ד סע"ב אמר אביי הלכך מאן דאית ליה סעודתא כו', בר"ה ט"ז א אמר אביי הלכך כי חזי אינש דמצלח כו', בביצה כ' רע"ב אמר אביי הלכך האי צורבא מרבנן דא"ל חבריה כו', ובמגילה כ"ז סע"א אמר אביי הלכך האי צורבא מרבנן דשמע ליה מילתא כו', וכן בקידושין ע"ז ב אמר אביי הלכך מאן דמשרי צורבא מרבנן בארשפויכניה כו'.

ח. הלכך נימרינהו מעומד. שמעתי לפרש ענין, "הלכך" זה לפי שישנן ברכות הנהנין וברכות המצות, ברכות הנהנין מברכים בכל פעם שנהנין אבל ברכות המצות רק בזמנם הקבוע, ברכות הנהנין מברכין בין מיושב בין מעומד וברכות המצות רק מעומד, והנה אור הלבנה מהנה בני אדם ואם נאמר שברכתה מסוג ברכות הנהנין היו צריך לברך כל לילה אבל אחר שאמרו שפעם אחת בחודש די נמצא שאין זו ברכת הנהנין רק כברכת המצות ובכן אמר אביי הלכך נימרינהו מעומד כדין ברכת המצות, וע' בס' מחזיק ברכה מהגר"י א"ח ס' ח' ובס' מגן גבורים שם ססק"א.

ה"ה אם נסתפק להם דאז הוי לקולא לא מחמת ספק רק כמו שנפסק לזכות משא"כ בד"מ. ועיין שם הל' נזירות פ"ט ה"ג (ל' ע"א) ובהשמוטות שבסוף הל' תרומות (ס' ע"ד).  
כו. ומוציא נזדקן הדין חכם דינא. ע' בס' המכלול להרד"ק (ס"ט ע"א) שמביא מדברי חז"ל נזדקך הדין, וע' ערוך ה' ר"ד גולומב ערך אא (ה' א-ב).

## פרק ששי

### מ"ב ע"ב

א. נגמר הדין מוציאין אותו לסוקלו. ברש"י אידי דסקילה רישא דכולהו ד' מיתות היא מפרש מילי ידיה ברישא כו' ובחדרין כ' להכי נקט לפרושי סקילה ברישא משום דחמירא טפי משאר ג' מיתות כו' ואפי' לר"ש דאית ליה שריפה חמורה אפי' אתחל בסקילה משום דנפשי מילתי טפי משאר חייבי מיתות, ובס' גור אריה כ' משום שעונש סקילה מצינו לראשונה בתורה בהר סיני סקל יסקל, ובס' שדה יצחק כ' משום דסקילה היא המפורשת בתורה במקלל ובמקושש ומנה ילפינו דבית ההריגה שלא בפני ב"ד וה"ה לשאר חייבי מיתות עמש"כ להלן.

ב. בית הסקילה היה חוץ לב"ד כו'. בחדרין כ' איכא מ"ד דה"ה לבית השריפה וההרג והחנק שהיה חוץ לב"ד וכן ודוי וכו' היוצא לפניו, ואיכא מ"ד דאע"פ ששריפה והרג ותנן היו חוץ לב"ד כי היכי דליהוי להו הצלה מ"מ לא היה צריך לתקן מקום קבוע לבית השריפה וההרג והחנק כמו בבית הסקילה, ויעוין ברמב"ם פ"ב סה"ג ש' מקום שהורגין בו ב"ד היה חוץ לב"ד ורחוק מב"ד ויראה לי שיהיה רחוק כמו ששה מילין כמו שהיה בין בית דינו של משה רבינו—שהיה לפני פתח אהל מועד ובין מחנה ישראל, וע' שיירי קרבן לירושלמי הכא רפ"ו ומש"כ לק' אות י"ד מתדרין.

ג. תודיה בית הסקילה כו' והיינו משום דכל עיירות המוקפות חומה יש להן דין מחנה ישראל כרתנן פ"ק דכלים, בנה"ש כ' ע' ר"ש שם שהקשה מדוע לא תני שם מעלה זו בעיירות המוקפות חומה ונראה שזהו בכלל המעלה השניה השנויה שם דיש להרחיק מן המוקפות חומה את המת אף שזהו מדרבנן וכאן מדאורייתא עכ"ז נחשב בכללה דאלו היה אפשר להיות תוך המחנה שוב לא היה רשאי לעכב עד שיצאו לחוץ משום עינוי הדין, וע' בלקח טוב מהגר"י ענגל כלל ח' אות יב.

ד. זכום רחוק ממנו. במאירי (ע' קפג) סוס זה הוא אחד שרוכב על סוס והוא רוכב והולך אחרי המנהיג את הנדון ובעל הסודר עומד לאחוריו רחוק ממנו בין עובי העם בכדי שאם היה זה מניף בסודר יאה רואה ומעכב את המנהיגים לראות אם יש טעם בדבר, ויש שואלין למה לא היה מניף הסודר עומד במקום גבוה ויראהו המנהיגים ולא נצטרך לרוכב על סוס, אלא שיהא הוא עומד בהר גבוה כמניפי המשיאות [ר"ה כ"ב ב] וכמניפי סודר של שעיר עזאזל [יומא ס"ח ב], ולדעתי אינה שאלת שהמניף הזה היה לו לעמוד בתוך העם כדי שאם יאמר אחד יש לי ללמד עליו זכות יאה שומע מיד ומניף ולא היה יכול ליחד לעצמו מקום גבוה, ובהע' שם דהמאירי מפרש אומר אחד יש לי ללמד עליו זכות היינו אחד מן העם, אבל רש"י פ' אחד מהבית דין, וע' לעיל מ' ע"א במשנה אמר אחד מן התלמידים כו' ומש"כ שם אות יז.

ה. והסוס רץ ומעמידן. ע' פסחים נ' ע"א ביום ההוא יהיה כל מצילות הסוס קודש לה' (זכריה י"ד) מאי מצילות הסוס, אריב"ל עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלם עד שהסוס רץ ומציל.

ו. ומעמידן. ע' רש"י דמשמע שמעמידן במקומן עד שיחקרו ב"ד ומחכים עד שיבורר ואם לא יקבלו הב"ד טעם המזכה יש להם עוד דרך קצרה עד בית הסקילה, אמנם ברמב"ם פ"ג מובא

יד. חק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם, ששים ושמונים לעשות רצון קונם. בגה"ש משו"ת מהר"י ברונא סי' י"ד שלפעמים רצון הכורא לשנות המלות בשביל ישראל שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, ור"ש שחוק וזמן נתן להם אשר לא ישנו את תפקידם, אבל ששים ושמונים הם לעשות רצון קונם בשינוי הטבע.  
טו. פועלי אמת כו'. בתוס' אית דגרס פועל אמת ואקב"ה קאי כו', וע' רמב"ן בראשית ב' ט' וכבר אמרו [פירקי דרבינו הקדוש בבא דשלשה אות מו] שלשה אמרו אמת ואבדו מן העולם כו' האדם היה עושה בטבעו כו' כאשר יעשו השמים וכל צבאם פועלי אמת שפעולתם אמת ולא ישנו את תפקידם כו'.

טז. עפרת תפארת לעמוסי בטן. מלה"כ (ישע' מ"ז ג) העמוסים מני בטן, וע' אוצרות יוסף מגר"ע מאמר לבנה אות ב.  
יז. העתידים להתחדש כמותה. ע' פדר"א ר"פ נ"א רבן גמליאל אומר כמו שראשי חדשים מתקדשין ומתחדשין בעולם הזה כך יהיו ישראל מתקדשין ומתחדשין לעתיד לבוא כו', וראה הגרד"ל שם, ובס' תולעת יעקב למהר"מ גבאי סוד ברכת הלבנה.

יח. במי אתה מוצא מלחמתה של תורה כו'. ע' מגילה ט"ז ב משיבי מלחמה שערה כו', בחגיגה י"ד א גבור ואיש מלחמה, ועמש"כ בניצוצי זהר נשא קכ"ז ב בפתיחת האידרא רבה קדישא.

יט. קרי רב יוסף אנפשיה ורב תבואות בכח שור. שליוסף אמר בכור שורו הדר לו (דברים ל"ג י"ז), וע' סוטה מ"ט ב דא"ל רב יוסף לתנא לא תתני ענה דאיכא אנא ובהגהותי שם.

כ. אבל אחד אומר קודם הנץ החמה כו'. בערל"ג כ' ע' מהרש"ל פסחים י"ב דלא תלינן ביום המעונן, ולפ"ז אם ידוע לנו דאותו יום מעונן היה תולין בטעות, וע' צל"ח פסחים שם ד"ה ולרבא.

כא. מיד הא בגילוי קאי וזהרורי בעלמא כו'. באור הנעלם (סיני כרך ט"ז ע' קצ"ה) מביא גירסת ש"ס כת"י: האי בגילויא קאי כו', ופי' דא"ל שבאמת הוי קודם נץ החמה אלא שהעד שאומר תוך הנץ היה עומד במקום גילויא היכי דגלי עלמא וכעין דאמרינן ברי"ה כ"א א לדידהו דמגלי להו עלמא כו' ולהכי היה נראה לו הזהרורית וסבר שהוא תוך נץ החמה.

כו. אם יש ממש בדבריו לא היה יורד משם לעולם. במאירי (ע' קע"ט) ר"ל כל זמן שאותו ענין לפנייהם שלא גמרוהו, שאם לעולם ממש הרי נתוסף מנין הסנהדרין, וע' קהלת יעקב מהגר"י אלגזי מע"ל אות שס"ז ומש"כ לעיל מ' ע"א אות יח, ועכ"פ עליה היתה לאותו תלמיד דשהוצרכו לצרף אותו הפעם למנין סמכו אותו מקודם וזה נשאר לו כל ימיו, ע' לעיל ל' ע"ב לימסכיה מר ברישא, ובס' דרכי התלמוד וחידותיו מאמרי תלבושת הת"ח והנשיא.

כז. ורזונים אי שכר העוסקים ברוזן של עולם. בתוס' היינו דיני נפשות אבל לא דיני ממונות, ויעוין במד"ר נשא פ"י ד והגהות הרש"ש שם אות ט"ז, וע' שו"ת הב"ח סי' מ"א, ויעוין בזהר משפטים קכ"ב א גבי לא תאכל על הדם ובניצוצי זה שם אות י', וראה בשער היראה לרבינו יונה, ושו"ת שבות יעקב סי' ק"מ.

כח. א"ל ר"פ לאביו ולמה לי יוספיו ליפטרריה מבי דינא קמא. בשו"ת עדות ביהוסף מהגר"י בן סאמון סי' נ"ג שהקשה הא במתניתין לעיל ב' ע"א ילפו מאחרי רבים להטות בהטייה לרעה ע"פ שנים ואמרו שם י"ז א דלא משכחת הטייה לרעה ע"פ שנים אלא במוסיפין א"כ הרי בעינן מוסיפין ועמש"כ באריכות.

כח. רש"י ד"ה קש דינא, זקן זה ועמוק וצריך להמתין כו'. בחדרין כ' ע"ז שאינו נכון ואיכא לפרושי נזדקן כלומר כבר עמד הדין הרבה ולא יצא לאור, טוב לפטור זה ולהנחתו מאחר שנחתה כ"כ אי אפשר שיהיה טעם לחייבו ולא מצאנוהו, ובדיני ממונות אין אומרים כן אלא אין פוטריק הנתבע אלא בראיה ברורה והיינו דקאמרו כסיפי מיכסף נפשיה כשהוא מניח ופוטרו מספק ואינו יכול לברור, וע' צפנת פענח לרמב"ם הל' כלאים פ"י (כ') ע"א) ש' דכיון דקיייל גבי ד"ב יצא לזכות אין מחזירין אותו לחוב